

Fig. 1. Ramløse. Ydre, set fra sydøst. OleWoldbye 1961

RAMLØSE KIRKE

HOLBO HERRED

Allerede tidligt i middelalderen besad Roskildebispen en fogedgård — Hovgård — i sognet, hvor biskop Rike 1139 blev dræbt[1]; en ejendom, matr. nr. 5a af Ramløse by bærer endnu navnet »Hovgården«, og på det sted (»Himmerigsbakken«), hvor denne gård lå før udflytningen, er der gentagne gange oppløjet store mængder af munkesten, som formodes at stamme fra bispens gård[2]; forstander for S. Agnete kloster i Roskilde, Didrik Friis, var 1464—86 biskoppelig lensmand på Ramløse (sml. *alterkalkp. 1350). Selve kirken er nævnt 1211—14[3]. Bispetienden af sognet henlagdes 1389 til det af biskop Nicolaus stiftede kapel ved Roskilde domkirke[4]. 1567 var der 38 tiendeydere[5]. 1616[6] skulle den brøstfældige kirke, der 1652[7] siges at være kongens, istandsættes ved hjælp af materialer fra Tibirke og Karlebo kirkelader (p. 1316 og 881), fordi dens egen indkomst ikke slog til. Kirken, der af statskassen afhændedes til nogle af tiendeyderne 1871[8], overgik til selveje 1. april 1954.

Sagn. Ramløse skal have sit navn efter kæmpen Rammen, der lå begravet i en høj øst for byen[9]. — Om den sidste bisp berettes, at han på en køretur forsvandt med hest og vogn »omtrent hvor Rakkebroen nu er, og kareten var af guld. Indtil denne dag står guldkareten stikkende i mudderet — indtil en lykkens pamfilius drager den op«[10].

Kirken ligger højt i den nordvestligste del af byen, der at dømme efter landsbyplanen 1779 (p. 1362) tidligt havde et usædvanligt omfang. Fra kirken fal-

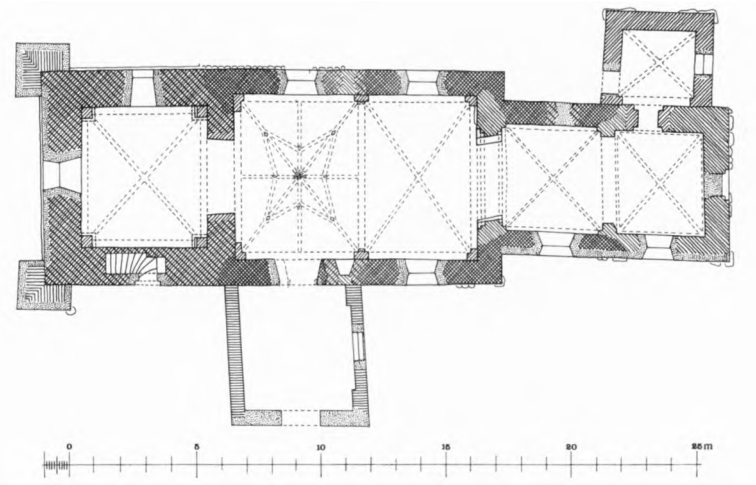

Fig. 2. Ramløse. Plan. 1:300. Målt af C. G. Schultz 1937. Tegnet af Henrik Reitzel Jensen 1969.

der terrænet ret stærkt mod syd og sydvest, og fra våbenhuset til sydporten skærer gangen sig hulvejsagtig ned flankeret af store træer. 1921[11] udvidedes kirkegården på et lavere liggende terræn i vest og 1864[12] mod øst; en sen 1700-tals udvidelse kan ikke identificeres, men 1783 angives murens omkreds til 260 alen[13], fem år senere til 340 alen[14]. Østsiden har kampestensdige, resten hvidtede, teglhængte mure af kløvet kamp og mursten, hvoraf den nordre er ældst. Den udvendig knap to meter høje og indvendig næsten jorddækkede sydmur er for den store østre dels vedkommende omsat efter 1940, og ved denne lejlighed blev den rettet ud og rykket lidt ind på kirkegården af hensyn til vejen. Allerede 1610 omtales kirkegårdsmuren som muret og teglhængt (1656 med hulsten), men det kneb jævnligt med vedligeholdelsen[15]; 1814[16] indberettede præsten, at et stort stykke mur forrige vinter var faldet ned i hans have, og at svin »endog under gudstjenesten trængte ind i kirken, hvis dør havde huller«.

Indgange. 1703[15] omtales en port og fire låger; porten synes altid ligesom nu at have været i syd, hvor den består af to nyere rødstenspiller; af andre indgange findes nu kun en låge, mellem to hvidtede piller, til præstegården; begge har moderne fløje af egetremmer.

Et *ligkapel* østligt på kirkegården er opført 1897 af Leier Pedersen, Helsinge, der også leverede tegningen[11].

En †*kirkelade,* der 1583 var udlejet, omtales 1616 som nedbrudt, men de sidste rester forsvandt først 1646, formentlig i forbindelse med kirkens og tårnets istandsættelse samme år[15].

Et brøstfældigt †*halsjern* lå 1764 bag alteret[17].

Kirken består af romansk kor og skib, stort, jævnbredt senromansk tårn med senere ombygget overdel, korforlængelse fra o. 1400, med noget yngre

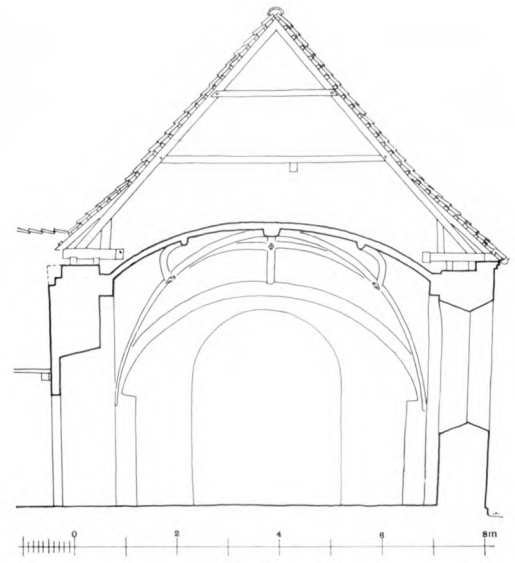

Fig. 3. Ramløse. Tværsnit i skibets vestfag med hvælvingen fra 1657. 1:150. Målt af Lars Klint og Henrik Reitzel Jensen 1969. Tegnet af El. M.

sakristi i nord samt et muligvis 1589 ombygget våbenhus foran skibets syddør. En tagrytter over skibets østfag synes forsvundet efter 1588, og et materialhus på det romanske kors nordside blev nedrevet 1866. Orienteringen er omtrent solret.

Det oprindelige anlæg, hvis kor er ret smalt i forhold til skibet, synes at være opført af *rå kamp* med detaljer af *myremalm;* kun korets nordmur står blank, og her ses, hvorledes stenstørrelsen varierer fra ret store, delvis firhugne sten til små flækker. Bag våbenhuset er muren dækket af et tyndt, noget ujævnt pudslag. Ved skibets sydøsthjørne er murhøjden mellem syld og gesims 445 cm; i nord kan man se, hvorledes skibets syld (sammen med det oprindelige terræn) falder 30—35 cm hen til vesthjørnet.

Vinduer og døre. Bag våbenhuset står vestkarmen af et vindue sat af store myremalmblokke; det sidder ca. 50 cm under murkronen, er ca. een meter højt og har været ca. en halv meter bredt og dobbeltsmiget. Et lignende vindue skimtes på tilsvarende plads i nord, hvor man over hvælvene ser østre halvdel af stikket, som ligeledes er af myremalm. Samme materiale spores endvidere i syddørens stik over våbenhusloftet; den indre, ret stærkt smigede østkarm er bevaret ved dørens udvidelse vestover 1931[11].

I det *indre* er oprindelige detaljer skjult af puds eller ændret i senere tid (sml. korbue p. 1344).

Ændringer og tilføjelser. Ligesom i talrige af egnens andre kirker har man her *udvidet vinduerne* i 1200'rne. Af dette sæt vinduer, der er af munkesten og dobbeltsmigede, er to bevaret: korets nordre og det vestre af skibets ret høje

sydvinduer, det sidste som indvendig blænding, det første helt tilmuret og kun synlig i den afrensede mur; det har halvstens stik og et prydskifte af bindere, som dog muligvis stammer fra en restaurering.

Til samme periode må man henføre det store, næsten kvadratiske *tårn,* hvis omtrent halvanden meter tykke mure er af rå og kløvet kamp med trappe og åbninger af munkesten; enkelte myremalmblokke må formodes at stamme fra skibets nedrevne gavl. Tårnets ældste murværk strækker sig til cirka trekvart meter under det nuværende klokkestokværks gulv, og det står på en sokkel af skråkantede granitkvadre, der nu næsten er skjult af puds. Tårnrummets hvælving synes at være sekundær (sml. p. 1345) ligesom den høje, rundbuede arkade til skibet; cirkelvinduerne i nord og syd er fra o. 1875[12], det spidsbuede vestvindue næppe meget yngre. Adgangen til *ligeløbstrappen* i sydmuren er gennem en nyere, fladrundbuet dør, der sidder udvendig; en indvendig adgang svarende til Blistrups (p. 1263) og andre tidlige tårnbygningers spores ikke. Trappeløbet dækkes af fladbuede, udkragende binderstik og udmunder mod vest i mellemstokværket gennem en ligeledes fladbuet, men vistnok fornyet overdør. Mellemstokværkets eneste lyskilde er en smal nordglug med inderkarme af myremalm og yderkarme af munkesten. Om klokkestokværket se p. 1346.

Korforlængelsen og kirkens hvælv. Tykke pudslag og skalmuringer hindrer en nærmere bestemmelse af kronologien i disse arbejder, der dog synes at høre hjemme i tiden omkring 1400. Korforlængelsen er af munkesten i munkeskifte bortset fra tre kampestensskifter nederst i syd, hvor muren i øvrigt er skalmuret i nyere tid sammen med korets sydside; da kormuren også har kampestensskifter forneden, er det muligt, at den nuværende tilstand genspejler en skalmuring af koret gennemført i forbindelse med udvidelsen. Østgavlen har et spidsbuet, ud- og indvendig falset vindue, der har prydskifte af lige løbere; det er tilmuret som et tilsvarende nordvindue, der dækkes af sakristiet. Omkring dette sidste vindue kan man se den glatte, snart ryggede, snart midtridsede fuge.

Taggavlen har over en to skifter høj båndblænding og savskifte tre spidsbuede høj blændinger, den midterste tvillingdelt og kronet af cirkelblænding; gruppen flankeres af to skjoldblændinger, og gavlen har fod- og toptinder (sml. korforlængelsen på Borup kirke DK. Kbh. Amt p. 1178). To krydshvælv med ret flade kapper og en fælles, to sten bred gjordbue dækker det forlængede kor; østhvælvet hviler på forlæg i væggene, markeret med rundstave, der også følger fødselslinien på gjordbuen; i det gamle korfag med kampestensvæggene er de nødvendige hvælvpiller og buer klemt ned til halvstens tykkelse, hvilket var muligt i forbindelse med den brede gjordbues piller og *ombygningen af korbuen,* hvis nye, skæve vanger forsynedes med en spids og til begge sider falset bue.

Fig. 4. Ramløse. Ydre, set fra nordvest. Ole Woldbye 1961

Omtrent samtidig med arbejderne i koret udførtes antagelig *overhvælvningen af tårnrummet* og muligvis også den nuværende høje og rundbuede arkade til skibet. Hvælvingen hviler på helstens hjørnepiller og spidse buer; pillerne har dobbelte kragbånd af halvrund profil, og det er muligt, at de tykt overpudsede

halvrunde ribber i virkeligheden har rygget trekløverprofil. Kapperne er antagelig kun af halvstens tykkelse, selv om oversiden fremtræder bindermuret; hvælvoversiden er imidlertid af en så besynderlig form, at man snarest må henføre den til 1681, da hvælvingen i tårnet omtales som meget tynd og »vil med kappe overdrages«[15].

Skibets østre hvælving (og en 1656[15] sønderslået vestre) hører hjemme i begyndelsen af 1400'rne; de dværgsøjleagtige konsoller under den jævngamle gjordbue har slægtninge i Blistrup og Tibirke (p. 1264 og 1319). *Skibets vestre hvælving* er opført året efter nedstyrtningen af tårnets gavl 1656 (sml. nedenfor) og forskelligt fra den østre; ribbenettet, af halvrunde, halvsten brede vulster, er formet som en stjerne, og kapperne er meget flade (jfr. fig. 3). Over ribbesammenstødene er der modelleret små bosser og under slutstenen en kongekrone, hvis tilhørende initial for Frederik III. er borthugget i ny tid.

Sakristiet på korets nordside er senmiddelalderligt, af munkesten i munkeskifte over en bindig syld af rejste kampesten. Flankemurene har falsgesims og gavlen fem høj blændinger med spærstikafslutning og fem kamtakker. Det fladbuede østvindue er muligvis oprindeligt, men nu uden fals, mens døren i vest er tilføjet 1722 (sml. †materialhus). Det indre dækkes af en samtidig hvælving og har fladbuet, falset dør til koret.

Våbenhuset foran skibets syddør er meget flikket, muligvis endda helt ombygget 1589, og efter tårngavlens fald omfattende repareret 1657[15]; 1770 fornyedes bjælker og tagværk[18], 13 år senere hele gavlen med fod- og toptinder[13].

Tårnets klokkestokværk. 1588 fornyedes tårnets tagværk; dette blev nedtaget i forbindelse med en stor istandsættelse, som indledtes 1615, da en murmester fra København rejste stillads og nedtog tårnets øvre del »så vidt som behøvedes«. Arbejdet strakte sig til 1618 og omfattede tilsyneladende hele det nuværende klokkestokværk samt de to store støttepiller på vesthjørnerne. Stabiliseringen af tårnet synes dog ikke at være lykkedes; i de følgende år blev der gentagne gange indlagt ankre eller udført større istandsættelser, og alligevel styrtede tårnets østre gavl ned 13. september 1656 og sønderslog en hvælving i kirkens vestende og våbenhuset. Hvor meget af klokkestokværkets murværk, der stammer fra 1588, fra den påfølgende istandsættelse 1657[15] eller fra endnu senere tid, f.eks. 1770[18], da hele kirken, tårnet indbefattet, fik nyt tagværk, kan næppe afgøres. På en bjælke ved stigen, der fører op til klokkerummet, læses 1770.

†*Tagrytter.* 1583 nævnes et klokketårn beklædt med brædder, og 1588 nævnes både tårn og klokketårn[15]; der kan således næppe være tvivl om, at kirken har haft en tagrytter, og to klokkerebshuller i østkappen af skibets østre hvælving angiver placeringen.

Et †*materialhus* opførtes 1722[15] i hjørnet mellem kor og sakristi og med dør

Fig. 5. Ramløse. Indre, set mod øst. Ole Woldbye 1961

til den sidstnævnte; bygningen, hvis mål 1788 angives til ca. tre en halv meter i kvadrat, var af bindingsværk og hængt med tegl[14]. Nedrevet 1866[12].

Det forlængede kor og sakristiet står i blank mur, formentlig siden 1888[11], resten hvidtet og dækket af et tykt, ujævnt pudslag med en uregelmæssig kvaderfugning, der muligvis stammer fra 1867[12], da man ønskede at få kirken pudset, fordi den stod med en rødliggrå farve. Alle tage har nu vingetegl, 1722 derimod munke- og nonnesten[15]. Skibets østre taggavl med strømskifter og tinder stammer ligesom alle tagværker fra 1770[18]. Korets sydvinduer er af jern og indsat 1887[11], mens skibet har blyindfattede ruder i vindueshuller fra 1800-tallets senere del. I tårnets sydvesthjørne, under orgelpodiet, ligger der gamle, hvide kalkstensfliser (28—30 cm i kvadrat) som gulv. Våbenhusgulvet er af sorte og gule fliser fra 1893[11], de øvrige gulve af gule sten på fladen eller træ (under stoleværk og i kor) fra 1961, da kirken istandsattes (arkitekt V. Hardie-Fischer) og fik de 1883[11] anskaffede kakkelovne udskiftet med centralvarme.

Bortset fra de store reparationsarbejder, der er omtalt i forbindelse med våbenhus, tårn og skibets hvælv, afslører arkivalierne, at denne kirke som helhed har gennemgået usædvanlig mange store istandsættelser, der i vid udstræk-

ning har drejet sig om bygningens stabilitet; blandt de mest omfattende kan nævnes 1623f., 1637f., 1646, 1657 (efter tårngavlens fald), 1715f., 1722f.[15] (da kirken også hvidtedes ud- og indvendig) og 1770[18]. Den vældige brolægning om bygningen stammer fra 1877[11].

†*Kalkmalerier.* I forbindelse med kirkens hvidtning 1631 maledes alle hvælvribber og vinduer blå, en udsmykning, som istandsattes efter en hvælvreparation 1691[15] og muligvis endnu senere, idet et gammelt fotografi viser en enkelt geometrisk dekoration omtrent svarende til Blistrups (p. 1267, fig. 9).

INVENTAR

Oversigt. Kirkens inventar er præget af reparationer og fornyelser i 1800-tallet og senere: alterbord, altertavle (forgængeren var en renæssancetavle fra 1598) og døbefont er fra 1830'rne, stoleværket (oprindelige dele fra 1637) ændredes flere gange i løbet af århundredet. Af kirkens middelalderlige inventar er kun levnet een sengotisk alterstage, efter at Didrik Friis's alterkalk fra slutningen af 1400'rne er overgivet til Nationalmuseet. Det tidliggotiske krucifiks er først kommet til kirken i nyere tid, uvisst hvorfra. Kirkens betydeligste inventarstykke er prædikestolen, der 1635 leveredes af »snedkeren i Frederiksborg«, formodentlig Hans Barchmann. Over sognepræsten Saxe Jensen (om ham se oversigten til annekskirken p. 1371) findes både mindetavle og gravsten med lange indskrifter forfattet af hans efterfølger i embede og ægteskab. Klokkerne er fra 1584 og 1700.

Alterbord fra 1838[19], fyrrepanelværk, 91 cm højt, 152 bredt og 88 dybt.

Alterklæde, nyere, af rødt fløjl, med guldkors. De mange successive †*alterklæder,* der nævnes i regnskaberne, har alle været røde, med galoner og som oftest med kongeligt navnetræk og årstal; et af dem købtes 1838 hos kgl. hofperlestikkerinde C. Hjelm[20].

Altertavlen (sml. fig. 5) fra 1838 er et maleri af Christian Købke[21] i samtidig, nygotisk ramme. Maleriet, 200x138 cm, der forestiller Kristus og Nikodemus, er meget mørkt, men med koncentreret lys omkring de to hovedpersoner; en tredie anes i forgrunden. Præsterække malet på bagsiden, jfr. p. 1358; en indskrift her oplyser, at tavlen er opsat 1838 og restaureret 1929[22].

†*Altertavle.* 1598 udførte Tyge snedker, Helsingør (mesteren for Helsingør S. Marie kirkes prædikestol, p. 398f.) en altertavle, der stafferedes af en maler, hvis navn ikke er opgivet. Både snedkeren, maleren og altertavlen hentedes i Helsingør. 1631 »optoede« Niels maler, Helsingør, altertavlen. 1705 flyttedes den, og »altergulvet« gjordes større for kommunikanternes skyld; jern indkøbtes til at fæste tavlen med i muren[15]. 1742 stafferede Hans Nielsen, Ganløse, altertavlen med fine farver og guld[18].

Altersølv. Kalk (fig. 9) 1826, i empire, årstallet graveret på standkanten. Såvel bæger som fod har fire stempler: mestermærke P F for Pierre Frontin, København (Bøje 704), Københavns byvåben 1826, guardeinmærke (Chr. P.

L. L. 1969

Fig. 6. Ramløse. *Alterkalk skænket mellem 1464 og 1486 af Didrik Friis og hans hustru Mette (p. 1350).

M-L. J. 1962

Fig. 7. Ramløse. Alterstager, den venstre sengotisk, den højre kopi fra 1711 (p. 1352).

Næbo) og månedsmærke (stenbukken); højde 19,6 cm. *Disk,* nyere, glat, uden kors eller stempler. *Oblatæske* 1926, af plet.

†*Vinkander.* 1) En sølvkande med hank, der vejede 38 lod, skænkedes 1669 af sognepræst Kyses hustru[23], Kirstine Jensdatter Bircherod, (jfr. p. 1360); den havde følgende indskrift: »Kirstine Jensdaatter mig Ramløse Kirke forærer / thi Gud og Christi sacrament hun troeligen ærer / Birkerod er vel Rod, men Jesus med legom og blod / Naadig er og ene god, / naar fattige syndere giør bod / Anno MDCLXIX. I Januarij. H. M. Kyse«[24].

2) Inventariet 1841 nævner en vinkande af porcelæn[25]. — Adskillige †tinflasker nævnes[26]. En af glas omtales 1615[15].

**Alterkalk* (fig. 6) fra årene mellem 1464 og 1486, 18 cm høj, forgyldt. Graveret, fejlfuld giverindskrift på foden; minuskler på krydsskraveret bund: »tidericus friis cu(m) vr . orr . [fejl for vxore] sua mettae [fejl for metta] . dedit hu(n)c . calice(m) eccl(esiae) Ra(m)løø[siae]« (»Didrik Friis gav sammen med sin hustru Mette denne kalk til Ramløse kirke«). Didrik Friis var 1464—86 biskoppelig lensmand på Ramløse og gift med Mette Myndel[27]. På hveranden af fodens sider er fastgjort henholdsvis to våbenskjolde og et støbt krucifiks (nu uden arme). Mærkerne, der står i blankt sølv, er ens, lodret delt i et glat og et trambuleret felt, men courtoisimæssigt vendt. Højre skjold (det på fig. 6 synlige) har trambulerstik i felt 1, mens felt 2 er glat; oven på skjoldet er

Fig. 8—9. Ramløse. 8. Sygekalk 1774 (p. 1351). 9. Alterkalk 1826 (p. 1348). M-L. J. 1962

loddet en krone. På knoppens stærkt fremspringende rudebosser er der glatte minuskler på karreret bund: »ihesus«, mens selve knoppen på over- og underside har spidse tunger, graveret og ciseleret med stavværksvinduer, hvis øverste parti dog har fået form som et hjerte. Samtidigt bæger. Under fodens bund graveret: »veg. 30 lod«. — 1848 indkom kalken til Nationalmuseet, hvor den har nr. 103 4 8 [28].

Berettelsessæt. Sygekalk (fig. 8) fra 1774. På det udsvejede bæger graveret skriveskrift: »Ramløsse & Anniise Kirker«. Under bunden et påloddet *oblatgemme,* i bægeret indsat en *vinflaske* (af sølv) med skruelåg. Under fodpladen to ens mestermærker: »I Sch« for Jens [Sander] Schouw, København (Bøje p. 82f.)[29] og månedsmærke (stenbukken). 14 cm høj. Den tilhørende *disk,* 8 cm i tvm., har cirkelkors på randen og under bunden to ens stempler som kalkens. »Forandret, indvendig forgyldt og poleret« 1874 af E. F. Dahl, København[11]. I samtidigt, efter kalken formet, sortmalet træhylster.

**Røgelsekar,* se under Annisse p. 1376.

En **malmfugl,* romansk, seks cm lang, med graveringer på oversiden til antydning af vinge- og halefjer. Fuglen, der er fastgjort på en nittenagle, har formentlig været topfigur på et †røgelsekar. Fundet på matrikel nr. 5 af Ramløse (jfr. p. 1341). I Nationalmuseet nr. D 7477.

†*Messehagler.* De i regnskaberne nævnte messehagler har alle været røde

med guld- eller sølvgaloner, svarende til alterklæderne, sammen med hvilke de ofte er anskaffet.

Alterstager (fig. 7), den ene (til venstre) sengotisk, den anden en kopi fra 1711[30]. Den omstøbte stage er lysere i godset end den gamle. 41,5 cm høje. — 1871 hedder det: Bliklysene på alteret bør opmales og lakeres[12], sml. f.eks. Tjæreby (Strø hrd.).

Alterskranke 1838, af smedejern, halvrund, med to låger; lodrette standere med småvolutter foroven omtrent som i Vejby p. 1300. Ifølge den endnu bevarede regning »forfærdigede« C. F. Weincke gitteret[31]. Forgængeren var ligeledes af jern, fra 1736[18].

Døbefont (sml. fig. 14), måske fra 1834[32]. Af Bremersandsten, 85 cm høj. 1929 flyttedes fonten til sin nuværende plads i korets nordvesthjørne efter fjernelsen af præste- og degnestole[11]. †*Font* marmoreredes 1746 foroven af Hans Nielsen, Ganløse, mens underdelen maledes brun[18].

Dåbsfad 1848, af tin, glat, med enkel profilering langs randen, hvorpå graverede versaler: »Ramløse Kirke 1848«. Afpasset til fonten, tvm. 50 cm. — 1837 købtes et tinfad hos P[eter Benjamin] Reisz og F. Szybrowsky (sml. Mårum p. 1206) til en ny dåb[19]. De tidligere fade, der er nævnt i regnskaberne, var af messing[33].

Dåbskande (sml. fig. 14) 1829, af tin, af den i amtet almindelige slangehanktype, som er udført hos A. C. Dahlgreen (sml. Tibirke p. 1329 med fig. 15—16). På låget graveret skriveskrift: »Ramløse Kirke 1829« og på korpus Frederik VI.s kronede navnetræk.

Korbuekrucifiks (fig. 10), unggotisk, o. 1300, med nyere arme, der bryder figurens stil, og på nyt kors. De oprindelige arme har været ret lange, spinkle og næsten symmetriske, med strakte fingre som på de samtidige og i flere henseender beslægtede krucifiksfigurer i Strø (Strø hrd.) og Oppe Sundby (Lynge-Frederiksborg hrd.); også de har en lignende, til dels bølget hårlok på hovedets venstre side, og begge har, som Ramløse, et lille indsnit i hageskægget, som således får en antydet tvedeling. Karakteristisk for hår- og skægbehandling på alle tre figurer er, at den egentlige modellering ikke er foretaget i træskæringen, men overladt stafmalerens kridtgrundering. Fælles for de tre er endvidere udformningen af musklerne mellem bryst og hals, en afdæmpning af den romanske types stærkt pointerede »halsring«. Lændeklædets brede overfald, der også findes på Strø-krucifikset, er en mindelse om den romanske bæltevulst, mens sidesnippen peger frem mod den nye krucifikstype. Frelseren har vel næppe, som i Strø, båret kongekrone på det hældende hoved, men har snarest været tornekronet. Figuren 94 cm høj. Nyere staffering: karnationsfarve, sort hår og skæg, forgyldt lændeklæde. På skibets nordvæg.

Krucifikset kom først til kirken 1868, fordi synet 1867 havde savnet »kor-

Fig. 10. Ramløse. Korbuekrucifiks (p. 1352). M.M. 1930

sets tegn« og ment, at det ville være smukt, om der anbragtes et krucifiks over triumfbuen[12].

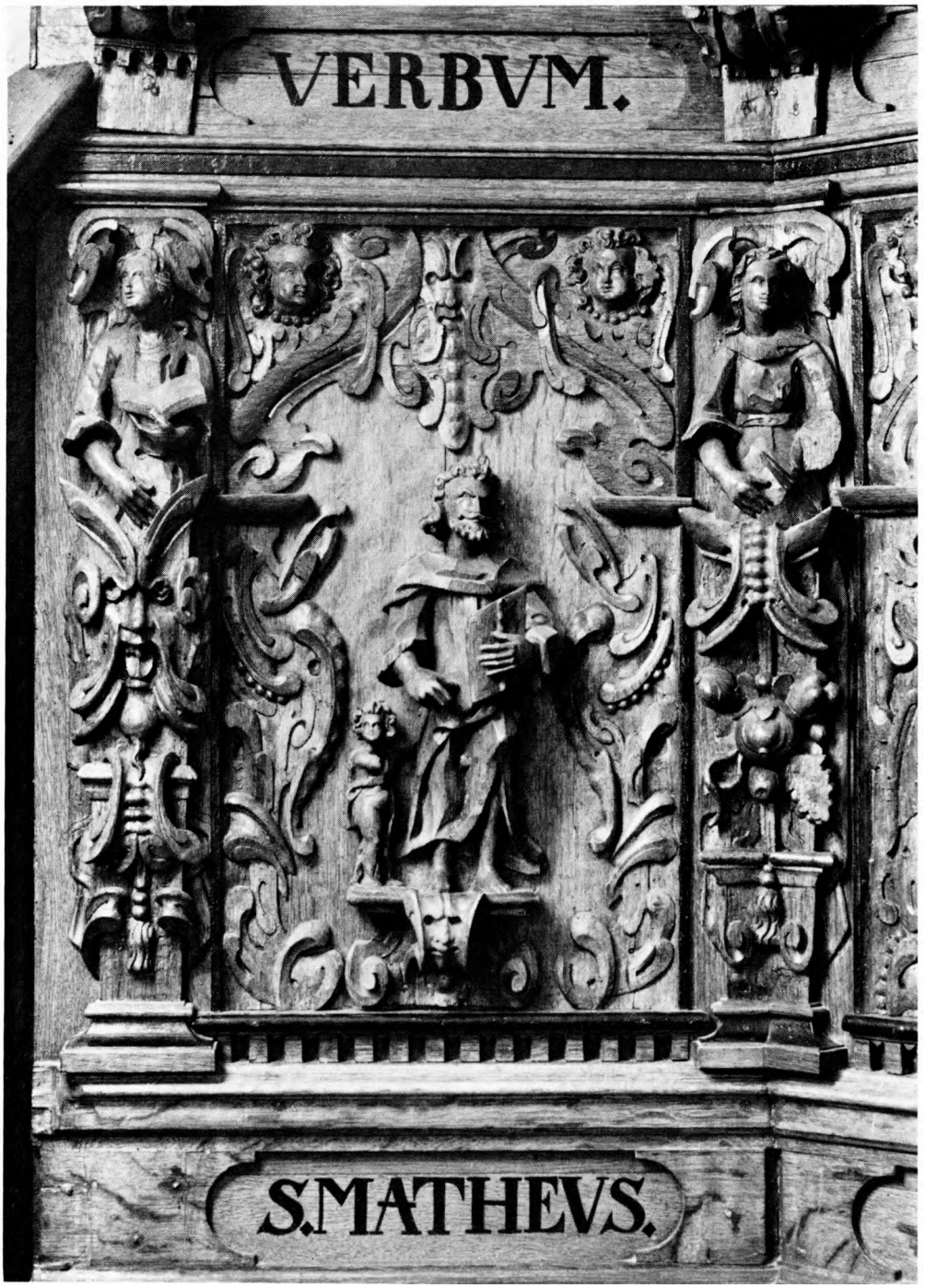
†*Korgitter.* 1722 repareredes »sprinkelværket« mellem kor og skib af snedker Oluf Olsen, der pålimede nogle lister og billeder, som var faldet af, og lavede nye, hvor de gamle var bortkomne[15]. 1746 malede Hans Nielsen, Ganløse, »korrækket«, dog blev Kristi og Pauli billeder kun ferniseret[18].

Prædikestol (fig. 11—13), leveret 1635, med himmel, af »snedkeren i Frederiksborg« (jfr. nedenfor). Stolen, der består af fire »polygon«-fag og et opgangsfag, er skåret i rig bruskbarok.

Storfelternes arkader er helt opløst i bruskværk og har som en sparsom mindelse om den arkitektoniske opbygning bevaret et par stumper profilkapitæl. Midt i bruskværket står de fire evangelister (Lukas tarveligt fornyet, måske 1870[34]), to og to på hver side af Salvator; i sviklerne er der englehoveder med perlehalskæde. På hjørnerne står næsten ens dydehermer med maskebesatte skafter (eet skaft har frugtbundt), men kun to har bevaret deres arme og attributter, Troen (med bog) og Styrken (med søjle). I postament- og frisefelterne er der fyldinger med buetunger, postamentet har mistet sine hjørneprydelser, frisen har bøjler med masker. Forneden afsluttes stolen, der nu hviler på glat panel, med en æggestav — æggene flankeret af »semikolon«-stave, kronlisten har kun semikolonstave med eet æg i midten. Opgang med fyldinger[35]. Foran opgangen står to enkle stolegavle med trekant-topstykker; herimellem er der en låge med hammerfylding; retkantede gangjern og rigellås. Den stærkt barberede himmel har mistet hængestykker, hjørneprydelser og hjørnespir og et par topstykker; det midterste har i en kartouche Christian IV.s monogram (nu uden krone), i de to flankerende er der tomme kartoucheskjolde. Alle indre prydelser er borte undtagen en prydliste svarende til stolens kronliste, over tandsnit. En due fra 1871[12] svæver under loftet. Ornamenter og englehoveder er rutineret skåret, figurskæringen i øvrigt hæver sig ikke over det håndværksmæssige.

1635 betaltes leje for en vogn, der skulle hente snedkeren i Frederiksborg, for at han kunne tage mål »efter at gøre en ny prædikestol«. Samme år blev en egeplanke, som prædikestolen blev sat på, indfældet i muren, og fire vogne lejedes, som hentede snedkeren og prædikestolen fra Frederiksborg. Joen smed fik betaling for jern til at fastgøre stolen til muren og for en (endnu bevaret) lænke, som himlen blev hængt i. »Snedkeren for prædikestolen at gøre: 96 daler curant«[15]. Hvis der med »snedkeren i Frederiksborg« menes slotssnedkeren, er der tale om Hans Barchmann, der fik bestalling som slotssnedker på Frederiksborg 1616 efter Gregers Greuss og 1640 overgik til Kronborg. Der er også ligheder mellem Ramløsestolen og prædikestolen i Lillerød (Lynge-Frederiksborg hrd.), der 1631 leveredes af Hans snedker i Kratmøllen alias Hans Barchmann; men fælles hænder for de to prædikestole kan ikke konstateres. Dersom Ramløsestolen er leveret af Hans Barchmann, er den et værkstedsarbejde udført af andre svende end dem, der har haft med Lillerødstolen at gøre.

Stolen står nu bonet, i blank eg, med nyere, sortmalede bogstaver, versaler, i frisen: »Verbvm domini manet in æternvm. Esa. 40 v. 8« (»Herrens ord bliver i evighed«), i postamentfyldingerne evangelisternes navne og »salvator«. Op-

Ole Woldbye 1961

Fig. 11. Ramløse. Prædikestol 1635. Storfelt med evangelisten Matthæus (p. 1354),

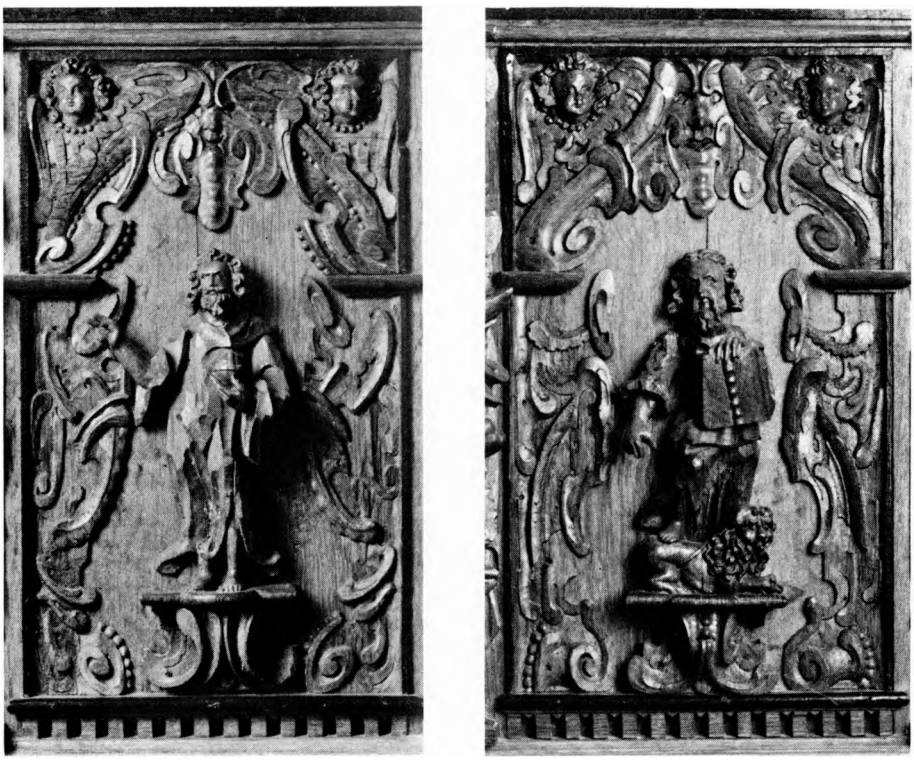

M-L. J. 1962

Fig. 12. Ramløse. Prædikestol 1635. Detalje af dydeherme (p. 1354).

gangen er egemalet som stolen indvendig. — 1746 stafferedes stol og himmel af Hans Nielsen, Ganløse, opgangspanel og †portal marmoreredes i fyldingerne[18]. Ifølge de noget forvirrede gengivelser hos Thurah og i efterretningerne til Hofman[36] stod der på stolen eller på himlen: » D O M S præces r. nob. Joh. Uld. Gyldenl. dn. de Wind. renovari curavit 1642«, dvs. Herren, den bedste, den største, frelseren. 1642 lod lensmanden Hans Ulrik Gyldenløve til Vindinge renovere; desuden var der et ødelagt våben med initialer for Gyldenløves forgænger som lensmand Frederik Urne og hustru Karen Arenfeldt. 1642 anfører kirkens regnskaber en udgift på 10 dl. ½ mk. til Mathias maler for det arbejde, han udførte i kirken efter slotsherren Hans Ulrik Gyldenløve til Vindinges bevilling[15]; heraf turde fremgå, at renoveringen har bestået i en staffering (sml. stolestader). 1862 restaureredes stolen, »den gamle stil førtes tilbage«[12].

Stolestader. 1637 fik Christian snedker (sml. †pulpitur) betaling for 40 stole[15]; om det er den samme Christian snedker i Hillerød, der 1627 havde leveret stolene til Torup kirke (Strø hrd.) og 1631 til Vejby (p. 1305), er vanskeligt at afgøre, da Ramløses stole nu står med helt glatte gavle, kun prydet af en tresidet afslutning foroven. Regnskaberne oplyser kun, at snedkeren »hentes«. Dørene, der siden 1884 har været anbragt som panel langs væggene[12], har for de flestes vedkommende en hammerfylding som f.eks. degnestolen i Vejby (p. 1306), og gavlene kan meget vel have været forsynet med tilsvarende halspilastre. Rygpanelerne er til dels samtidige; da de 1890[11] maledes med egetræsfarve fik de en hældning på ca. 3 tommer, hvor det kunne lade sig gøre uden vanskelighed[12]. 1691 reparerede Frants snedker i Hillerød stolene, og 1700 »indrettede« snedker Poul Olsen i Annisse mands- og kvindestolene, hvorefter han 1710 udførte 28 nye døre[30], der nu indgår i vægpanelet. Syv nye mandsstole udførtes 1774 af Gotfred Kobiersky, København[18]. 1783 ønskede synet dem malet blå efter de øvrige[13], som 1770 var blevet malet med perlefarve (en lys grå eller blålig farve) af Thomas Møller i Esbønderup[18]. Nu er

Ole Woldbye 1961

Fig. 13. Ramløse. Prædikestol 1635. Storfelter med Salvator og evangelisten Markus (p. 1354).

stolene egemalede. — Ifølge indberetningen til Thurah[37] stod årstallet 1642 (sml. prædikestol) »på stolene i den ene ende«, sandsynligvis hentydende til en staffering af Christian snedkers stole.

†*Præste- og degnestole* fjernedes 1930 fra koret[11]. (Sml. døbefont p. 1352).

†*Skriftestol* »i sakristiet« fornyedes 1770 af snedker Søren Jensen, Farum, hvorefter Thomas Møller, Esbønderup malede den[18]. I inventariet 1831 omtales den som en skriftestol i sakristiet med rækværk og knæfald[25].

†*Kister* og †*skabe.* 1651 fik en snedker i Frederiksborg betaling for en egekiste til kirkens klæder; den blev beslået hos klejnsmeden i Hillerød, og maleren malede den sort. — Et skab til bøndernes gevær anskaffedes 1654; 1701 stod det i våbenhuset[15].

Pengeblok (fig. 15) 1690, af eg, jernbundet, låget helt af jern. På næstøverste tværbånd er årstallet indristet, på de to næste sik-sak-mønstre og på det næste igen: A B S (S måske for smed). To senere, trekantede hængelåse. Højde 52 cm over gulvet. Ved nordre stolerække.

†*Pengetavler.* 1611 anskaffedes to nye pengetavler[15]; tre grønmalede af eg nævnes i inventariet 1764, den ene bekostet 1740[38].

†*Dørfløje.* 1731 forbedrede snedker Christen Jørgensen Smidt, Hillerød, kirkedøren med flammer[18]. 1822 anskaffedes to nøgler til at »trække Kirke- og Vaabehuus Døren« med ruller og trisser[25].

†*Spyttebakke* anskaffedes 1893[11].

†*Pulpitur* 1637, udført af Christian snedker (sml. stolestader), beskadigedes 1657 ved tårnets og hvælvingens fald; 1700 blev det »forfærdiget« af snedker Poul Olsen, Annisse[15], 1740 fik det ny trappe med to repos'er ved Jens Christensen. En ny stol kunne anbringes under tårnet, hvor den gamle pulpiturtrappe havde stået. 1746 forbedrede Hans Nielsen, Ganløse, pulpiturets panel med farver og inskriptioner[18]. I beretningen til Hofman[24] meddeles, at pulpituret blev malet med apostlenes billeder, da Helt var kirkeinspektør (dvs. o. 1740, jfr. p. 728). 1836 foresloges det nedtaget[21].

Orgel med to manualer og pedal, 1928 ombygget og udvidet af J. Starup og søn, ifølge indskrift på oval sølvplade ved frivillige bidrag fra sognets beboere; oprindelig bygget af Daniel Köhne[11] og skænket 1873 af grosserer Bernt Nielsen, København, »særdeles smukt opsat« og malet af kirkens værge[12] (snedker Jens Poul Andersen)[11]. — Façaden har tre rundbuede pibefelter over fyldinger; i den midterste forgyldte versaler: »Til minde om sognepræst Lars Nielsen (sml. kirkegårdsmonument) og hans hustru Mette Achtonia Pihl«.

Salmenummertavler til skydenumre, fra slutningen af 1800'rne og begyndelsen af 1900-tallet. 1831 forfærdigede Peder Larsen en ny og bemalede den med sort oliefarve, samt reparerede to gamle[25]. 1879 leverede Jens Poul Andersen (jfr. orgel) to nye af eg, 1886 Søren Larsen en, og 1909 leveredes en kirketavle[11].

Præsterækketavle malet bag på altertavlen, ifølge Løffler (1885) indtil Harald Andr. Krog. På en †tavle antegnede Hans Nielsen, Ganløse, 1742 stedets præster siden reformationen, og hvor længe »hver udi sin station har levet«[18].

Kirkeskib, ophængt før 1890, firemastet bark, »Marie«; navnet malet under rigsvåbnet på agterspejlet. 72 cm langt. I tårnbuen[39].

†*Sejerværk,* nævnt 1716[15]. — 1832 anholdt præsten om et ur til kirketårnet[21].

Klokker. 1) 1584. Støbt af Mathias Benninck. Indskrift med versaler om halsen under en pyntelig bort af liljer, tværstribede volutter og englehoveder: »Laudate Deo in cimbalis benesonantibus — Matias Benninck me fecit Lubece anno domini 1584« (»lover Gud med velklingende cymbler, d.e. 150. Psalme, 5. vers. M.B. gjorde mig i Lübeck i Herrens år 1584«). Spinkle rundstave på slagringen. Tvm. 84 cm. Bom af fyr, fra 1700'rne, med udsvejfet topstykke[40].

2) 1700. Støbt af Stephan Scherrenbein[15]. Om halsen et tomt skriftbånd, der foroven er omgivet af en række treblade og forneden af en række med skiftevis englehoveder og palmetagtige blade. På klokkelegemet grupper med versaler: »Dioec(!) præfect. (amtmand) Otto Krabbe — Sædland. episcop. dr. Henrich Bornemann — Præposit. (provst) mag. Nicol. Spydstrvp — Pastor.

Fig. 14. Ramløse. Indre, set mod vest. Ole Woldbye 1961

dn. Nicol. Fridts«. Mellem de to første dele af indskriften står: »FR 4« mellem to krydslagte palmegrene. På slagringen: »Curator. Andr. Bentsøn Taagervp — me fecit Stephan Scherrenbein an. MDCC« (»kirkeværge A.B.T. — Mig gjorde S.S. i året 1700«). Hankene har skæggemasker. Tvm. 99 cm. Klokken vejede før omstøbningen 35 lispd. 8 pd.; mesteren lagde 25 lispd. til af sit eget metal, således at klokken derefter vejede 3 skippd. 8 pd.[15]. Nyere klokkebom; den tidligere, svarende til nr. 1, ligger på gulvet i tårnrummet[40]. Ophængning ved August Nielsen, Roslev 1948[11].

Ved klokkeskatten 1602 kom den ene klokke til Helsingør til omstøbning[41], men blev frikøbt for 420 mk. og ført tilbage til kirken[15].

Klokkestol til to klokker, ældre, af fyr, med enkelte genanvendte egeplanker; langsiderne har hver to Andreaskors støttet af tre skråstivere, kortsiderne åbne. Klokkestolen fornyedes 1618 i forbindelse med ombygningen af tårnets overdel 1615ff. (jfr. p. 1346). 1648 blev stolen »flyet«, og 1651 solgtes gammelt tømmer fra »klokkeværket«, til hvilket der samme år var indkøbt 11 (til dels bevarede) egestolper[15].

GRAVMINDER

Mindetavle 1651[7] over provst og sognepræst Saxe Jensen, der oprettede et legat på 600 daler, som efter hans død skulle uddeles med en trediedel til skolen i Køge, en trediedel til de fattige i Ramløse og resten til Annisse (jfr. p. 1371)[42]. Sortmalet kalkstenstavle, 53x68 cm, med fordybede versaler. Den lange latinske indskrift, der består af seks disticha, slutter: »Kirstina et Saxo vivet uterqve dator«, dvs. Kirstine (jfr. †alterkande p. 1350) og Saxe skal begge mindes som stiftere. Digtet er undertegnet J.M.C., dvs. Hans Madsen Kyse, der efterfulgte præsten i embede og ægteskab. På korets nordvæg.

Gravsten. O. 1651, over Saxe Jensen. Orthoceratitkalksten, 187x126 cm; latinsk indskrift (disticha) med fordybede versaler: »Ramløse, din prædikant, Annisse, din hyrde, ligger her«; præst i seks år og seks femår. Første hustru Catharina, død 2 x 10 år plus otte dage efter vintersolhverv, her begravet. Herefter var Kirstina hans ægtefælle i 2 x5 år, begge et eksempel på retskaffenhed, hvad der bevidnes af denne tavle (den ovenfor nævnte mindetavle); før sin død havde han set seks måneder og ligeså mange dage, desuden seks år og 2x6 femår. Under indskriften: »p c / Kirstina Iani f / di Saxonis r v / auth. I. M. C.« dvs. ponere curavit Kirstina Iani filia, domini Saxonis relicta vidua, author I.M.C. (Kirstine Jensdatter, hr. Saxes efterladte enke, lod lægge denne. Forfatter I.M.C.; jfr. mindetavle). — I stenens hjørner cirkler med evangelistsymboler. I skibets gulv umiddelbart foran koret (Løffler).

†*Gravsten*(?). I beretningen 1808 til Oldsagskommissionen meddeler præsten, at han af meget gamle folk havde hørt om en sten »ungefær midtveis imellem Nejede Markskiæl og Vange huset i koplen Ebelholt«, »en s* or hvid steen — en aflang firkant — i form af en meget stor liigsten fuld af Runeskrift saa skiøn af Materie, at Christ. IV ville have den anbragt i Slottets Bygning, men Stædet — paa den flade Jord — var saa helligt — eller vanhelliget — af onde Aander, at Kongen opgav sit Forsæt.« Stenen var senere blevet ødelagt[43].

Kirkegårdsmonument. O. 1849(?). Over L. Nielsen (kaldet »smedepræsten«), født 30. juli 1767, død 6. nov. 1849, i 53 år kirkens tro tjener, og hustru M. A. Nielsen, født Pihl (sml. orgel), født 22. nov. 1773, død 14. juli 1835, samt F. C. Nielsen, født 10. dec. 1815, død 3. maj 1835. Sandsten med indfældet marmorplade og kronet af stort støbejernskors. Vest for tårnet.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Kirkeinspektionsarkivet. Ramløse kirkes regnskabsbog 1583—1725. — *Arkivsager afgivne fra Frederiksborg amtsstues arkiv 1898.* Ramløse kirkes regnskabsbog 1725/26—1779/80.

Ved embedet. Diverse dokumenter vedr. ejerforholdet, 1874ff. — Se i øvrigt arkivalier for Frederiksborg amt i almindelighed p. 30.

Ole Woldbye 1961

Fig. 15. Ramløse. Pengeblok 1690 (p. 1357).

Nationalmuseet. Indberetning til Oldsagskommissionen 1808, indberetning af J. B. Løffler 1885 (bygning og inventar), M. Mackeprang 1915 (»Rarnløse Bispegaard«) og 1930? (inventar) samt C. G. Schultz 1937 (bygning, ufuldendt). — Undersøgelse og beskrivelse ved Marie-Louise Jørgensen 1961 og Erik Moltke 1962. Undersøgelse ved Elna Møller og Henning Bender 1969 (beskrivelse ved Elna Moller).

Tegninger i NM. Indskrift på alterkalk, af H. Grosch.

Notebøger i NM. C. G. Schultz LXIX, 48f.

Litteratur. Capitain V. H. F. Abrahamson: Annisse Kalk, i Skandinavisk Litteratur Selskabs Skrifter II, 1806, p. 444.

[1] Lauritz Weilbull: Den skånska kyrkans äldsta historia, i Historisk tidskrift för Skåneland V, 195ff., jfr. Roskildebispens jordebog p. 75 og 166. [2] Herredsbeskrivelse 1886 (V. Boye), Flensborg Avis 25. oktober 1899 og indberetning ved M. Mackeprang 1915 i 2. afd.s arkiv. Jfr. også journal nr. 154/64 vedr. undersøgelser i forbindelse med ny bebyggelse på grunden, der nu har matr. nr. 62 af Ramløse by. [3] DiplDan. DaRigBr. 1. rk. V nr. 7. [4] Bepert. nr. 3717. [5] Landebogen p. 168. [6] KancBrevb. 1616, 29. april. [7] LA. Bispearkivet. Alm. sager. Holbo hrd.s bog 1647(—1708). [8] Ved embedet. Diverse dok. vedr. ejerforholdet 1874ff. [9] Danske Sagn III. [10] Flensborg Avis jfr. note 2. [11] Ved embedet. Ranløse kirkes rgsk. 1872 ff. med div. bilag. [12] LA. Sjællands stiftsprovstearkiv. Holbo og Strø hrd.s provsti: 1864—99. Synsprot. for kirker og præstegårde. [13] BA. Btk. rev. rgsk. Kirkergsk. 1780—97. Kronborg distrikts kirkergsk. [14] LA. Amter. Frederiksborg-Kronborg amter 1788—90. Breve og dok. vedr. kgl. kirker og skoler. [15] LA. Kirkeinspektionsarkivet. Ramløse rgskbog 1583—1725. [16] BA. Btk. 244 Bygningskontoret 244.146. Journalsager 1815—16. [17] LA. Sjællands stiftsøvrigheds arkiv. 1764 De kgl. kirkers inventarier. [18] LA. Arkivsager afgivne fra Frederiksborg amtstues arkiv 1898. Ramløse rgskbog 1725—80. [19] BA.

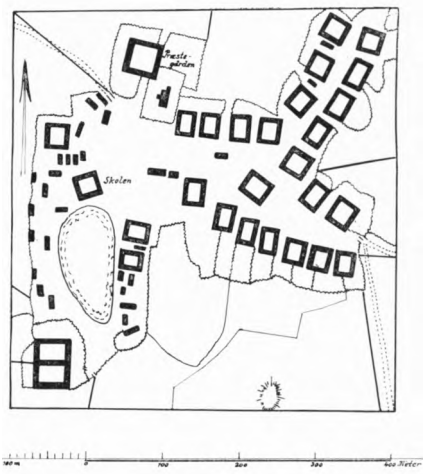

Fig. 16. Ramløse. Landsbyplan 1779 (p.1341).

Rtk. 245.385 Bygningsadmin. 1782—1848. Journalsager. [20] Jfr. note 15, årene 1650 og 1724, note 18, 1725, note 17, samt note 19 året 1838. [21] RA. Rtk. 245. Bygningsadm. 1782 1840. Journaler. [22] Jfr. note 11, der meddeler, at altertavlerammen er renset og ferniseret af kunstmaler Alfred Broge, Tibirke, derefter malet og forgyldt af maler Nikolaj Jensen, Holløse. Synsprotokollen 1886 (note 12) meddeler, at den gamle altertavle i nær fremtid vil være at ombytte med en ny. [23] NM. Hans de Hoffman: Siellands Kirckers og Sogners Beskrivelse . . . 1755—73. [24] LA. Bispearkivet. 1758—59. Sognepræsternes historiske efterretninger for hele Sjælland ..... [25] RA. Rtk. rev. rgsk. amtsrgsk. Kronborg amtstue. Kirkergsk. [26] F.eks. 1608 (note 15), 1662, da Jacob Pedersen, kandestøber i Helsingør, omstøbte en vinflaske (note 15) og 1724 (note 15) da Johan Skonfeldt i København loddede en tinflaske. [27] Danske Adelsslægter XV 3. del p. 100. [28] En tid brugtes kalken i annekskirken, jfr. Capitain Abrahamson: Annisse Kalk, i Skandinavisk Litteratur Selskabs Skrifter II, 1806, p. 444, og KirkehistSaml. II, 23. [29] Ifølge rgsk. 1774 (note 18) kobtes kalken for 20 rdl. 33 sk. hos Jacob Schou, København, efter at den gamle var blevet ødelagt ved præstegårdens brand 1773. [30] Den ene stage blev omstøbt, fordi den ikke »var af lige støbning med den anden«, jfr. note 15. [31] Men Weincke var malermester; regningen lyder på 58 rbdl. 5 mk., hvoraf de 33 rdl. 2 mk. var for »gelænderet«, resten for udstopning og betrækning af knæfaldet (jfr. note 19). [32] Fonten nævnes første gang i inventariet fra 1834 (jfr. note 25). [33] Ifølge indberetning til Oldsagskommissionen 1810 ejede »bonde og dannebrogsmand« Ole Andersen i Ramløse et messingbækken med en fremstilling af bebudelsen i bunden og på randen to asymmetriske våbenskjolde (kolbueafsluttet foroven og forneden) og courtoisimæssigt vendt med lanseindsnittene mod hinanden. I det højre skjold var der et bomærke: en af to vandrette streger overskåret lodret linie, der stod på spidsen af en ret vinkel, i det venstre et springende dyr over hvis hoved en stjerne. Over det mandlige våben stod D L, over det kvindelige S H D. Det vides ikke, om fadet har tilhørt Ramløse kirke. [34] I synsprotokollen 1866 bemærkes, at »Lucas' billede mangler«, og at Johannesfiguren fejlagtigt er anbragt over Lucas' navn (jfr. note 12). [35] Gotfried Kobiersky, København, leverede 1774 (jfr. note 18) en ny trappe, og i 1820'rne ændredes opgangen atter (jfr. RA. Bygningsadm. 245.416. Beregninger og overslag over bygningsarbejde 1821—27). [36] Kgl. Bibl. L. L. de Thurah: Samlinger til en Beskrivelse af Danmark, jfr. note 24. [37] Smst. [38] Jfr. note 17, og note 18, 1725 og 1770. [39] Henningsen: Kirkeskibe p. 156 og ÅrbFrborg. 1952, p. 102. [40] E. Gribsø, i ÅrbFrborg. 1934, p. 93. [41] RA. Fæstningsrgsk. Rgsk. for Kronborg kobbermølle, gethus og hammermølle 1600—19. [42] Jfr. Niels Steenfeldt: Et forsvundet legat, i ÅrbFrborg. 1922, p. 141 ff. [43] Muligvis identisk med en af Søren Abildgaard tegnet sten, jfr. †Æbelholt kloster, Tjæreby sogn, Strø hrd.